

О.В. Озерчук

ПОДАТКИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВПЛИВУ НА ОБСЯГИ ІНВЕСТИЦІЙНИХ РЕСУРСІВ, ДОХІДНІСТЬ ТА РИЗИК ІНВЕСТИЦІЙ

Проблема розгляду податків як інструменту впливу на обсяги інвестиційних ресурсів та ризик інвестицій є актуальною для всіх країн. Для України постановка цієї проблеми має особливе значення, оскільки її розв'язання дає змогу підійти ближче до виконання таких важливих наукових та практичних завдань, як:

- збільшення обсягів інвестиційних ресурсів, що надходять у національну економіку;
- збільшення дохідності та зменшення ризиковості інвестицій в Україні;
- збільшення обсягів державних інвестицій у соціальну та економічну інфраструктури (фундаментальна наука, початкова та середня освіта, профілактика захворювань, екологічна безпека, допомога малозабезпеченим тощо);
- створення умов для ефективного регіонального та галузевого розподілу інвестиційних ресурсів.

Дана стаття базується на дослідженнях та публікаціях, в яких частково вже розглядалися питання податкового регулювання економіки країни, у тому числі й інвестиційних процесів. Серед них роботи як вітчизняних (С.В. Захарін, А.М. Соколовська, В.М. Суторміна, В.М. Федосов), так і зарубіжних вчених (І.В. Караваєв, В.Г. Князев, С. Нікітін, Д.Г. Чернік). Використовувалися матеріали Міністерства статистики України та Послання Президента України до Верховної Ради України у 2004 р.

Незважаючи на те, що питання впливу податків на інвестиційні процеси певною мірою висвітлювалися у вітчизняній економічній літературі, проблеми впливу податків на обсяги інвестиційних ресурсів, дохідність та ризик інвестицій комплексно не розглядалися.

Метою статті є детальний аналіз рівня податкових ставок та структури податків в економічно розвинених країнах і в Україні та впливу окремих видів податків на обсяги інвестиційних ресурсів, їх дохідність та ризик.

Досягненню поставленої мети слугуватиме виконання таких завдань: по-перше, визначення механізмів впливу податкової політики на обсяги інвестицій, їх дохідність та ризик. По-друге, аналіз структури податків у країнах з розвинутою ринковою економікою та в Україні. По-третє, вивчення зарубіжного досвіду з оптимізації структури податків, ставок, кількості та якості податкових пільг. По-четверте, аналіз впливу окремих видів податків на обсяги інвестиційних ресурсів, їх дохідність та ризик. По-п'яте, дослідження структури грошових витрат і заощаджень населення України за період 1995 – 2003 рр.

Теорія та практика розвитку ринкових економік свідчить, що податки є дієвим інструментом регулювання соціальних та економічних процесів, у тому числі інвестиційної діяльності. Податкова політика як система

заходів держави у сфері оподаткування може суттєво впливати на обсяги інвестиційних ресурсів, що надходять у національну економіку, а також на дохідність та ризик цих інвестицій.

Податкова політика держави знаходить свій прояв у певній структурі податків, які змінюються під впливом економічних, соціальних та політичних факторів; визначає характер та цілі податкової системи.

Податки є не тільки фіскальним інструментом, але й потужним важелем впливу на різні соціальні та економічні сфери. Держава має формувати податкову політику таким чином, щоб, з одного боку, забезпечувати виконання фіскальної функції податків, з іншого, – сприяти реалізації їх стимулюючої та регулюючої функцій з метою підвищення ефективності та пришвидшення економічного зростання країни.

Через механізм звуження або розширення бази оподаткування, збільшення або зменшення податкових ставок, надання або скасування податкових пільг, а також введення нових податків або скасування існуючих держава може заохочувати або стримувати обсяги внутрішнього споживання, інноваційну діяльність, інвестиції, експорт та імпорт товарів і послуг, розвиток економіки в цілому та її окремих галузей, регіональний розвиток тощо.

У ринковій економіці податкові механізми є дієвим засобом впливу держави на залучення іноземних інвестицій, зростання обсягів національних інвестицій, їх ефективний територіальний та галузевий розподіл. За допомогою цілої низки податкових механізмів держава здатна регулювати обсяги ресурсів, що можуть спрямовуватися на цілі інвестування, а також сприяти оптимізації ризику та дохідності інвестицій на національному ринку (рис. 1).

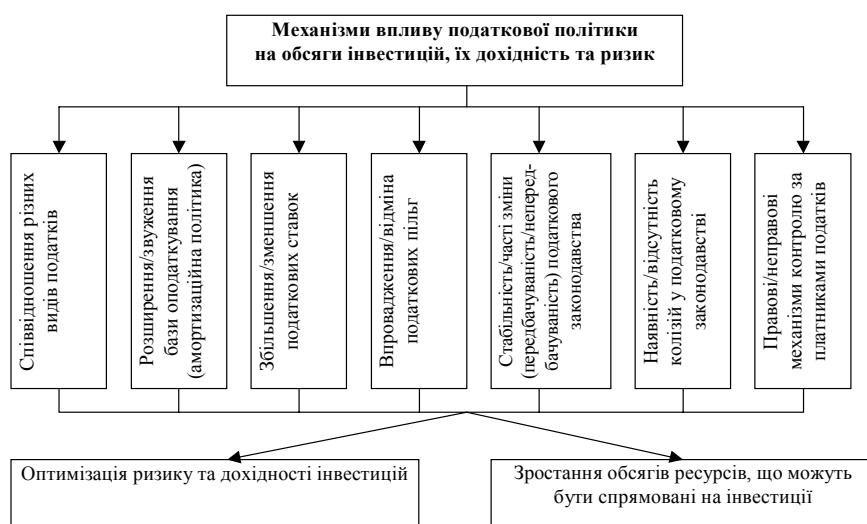

Рис. 1. Механізми впливу податкової політики на інвестиційну діяльність

Отже, обсяги ресурсів, що можуть бути інвестовані в економіку, а також дохідність та ризик інвестицій значною мірою залежать від характеру податкової політики. Регулюючи обсяги заощаджень домашніх господарств через механізм податку на доходи фізичних осіб та непрямі податки, а також нерозподіленого прибутку підприємств фінансового та реального секторів через механізм податку на прибуток підприємств, держава впливає на розмір коштів, що можуть бути спрямовані фізичними та юридичними особами на накопичення та інвестиції.

Частина коштів, акумульованих державою через податкові та неподаткові механізми у бюджеті та позабюджетних фондах, спрямовується на інвестиції в соціальну та економічну сфери. Аналіз зведеного бюджету України за 1997–2003 рр. свідчить, що у структурі видатків на початку 2000-х рр. частка державних інвестицій становила у середньому 16% (табл. 1). Проблема полягає ось у чому: у ринковій економіці держава має інвестувати у галузі, які є необхідними для соціально-економічного розвитку країни, важливими для її політичної та економічної стабільності, але, як правило, непривабливими для приватних інвестицій через їхню низьку дохідність та ризикованість. Це галузі соціальної та економічної інфраструктури (фундаментальна наука, початкова та середня освіта, профілактика захворювань, екологічна безпека, допомога малозабезпеченим тощо). Практика свідчить, що в Україні обсяги державних інвестицій у ці галузі є незадовільними, а ті інвестиції, що здійснюються державою, характеризуються низькою ефективністю.

Таблиця 1

Зведений бюджет за видами доходів і видатків *, %

Показник	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Доходи	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>у тому числі:</i>							
податок на прибуток підприємств	20,6	19,7	19,3	15,67	15,07	15,17	17,61
податок на додану вартість	29,32	25,8	25,6	19,22	18,84	21,74	16,76
податок з громадян	11,72	12,3	13,49	12,98	15,97	17,47	17,9
акцизний збір	4,3	4,46	5,44	4,56	4,83	6,61	6,98
інші надходження	34,06	37,74	36,17	47,57	45,29	39,01	40,75
Видатки	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>у тому числі:</i>							
державні інвестиції	12,9	22,7	20,6	15,09	14,92	11,94	16,13
інші видатки	87,1	77,3	79,4	84,91	85,08	88,06	83,87

* Розраховано за даними Послання Президента України до Верховної Ради України. – 2004. – С. 226–227.

Реформування податків у багатьох країнах світу відіграло позитивну роль у стимулюванні економічного зростання шляхом, з одного боку, збільшення потенційних ресурсів для інвестицій, а з іншого, – підвищення попиту на товари та послуги внаслідок зростання фінансових можливостей покупців. Усе це врешті-решт вплинуло на розширення інвестиційної активності в країні, а отже, зумовило економічний підйом.

Сутність податкового регулювання, як правило, полягала у зменшенні прямих податків (перш за все податку на прибуток та податку на доходи фізичних осіб). Очікуване збільшення бази оподаткування внаслідок цих змін і відповідне зростання податкових надходжень відбувалося не відразу, і тому суми недоотриманих прямих податків компенсувалися шляхом підвищення непрямих податків. Пошуки оптимального сполучення фіскальної, регулюючої та стимулюючої функцій податків у країнах з розвинутою ринковою економікою привели до того, що частка податку на прибуток у загальних податкових надходженнях (за винятком Японії) стала дуже помірною порівняно з прибутковим податком з фізичних осіб і непрямими податками на споживання (податком на додану вартість та податком з продажу) (табл. 2).

Таблиця 2

Частка основних податків у загальних податкових надходженнях різних країн у середині 90-х рр., %

Країна	Прибутковий податок на доходи фізичних осіб	Податок на прибуток	Податок на додану вартість та податок з продажу
Австрія	26,9	4,2	30,1
Бельгія	31,3	4,4	25,6
Великобританія	28,4	7,7	34,4
Німеччина	28,0	4,1	26,8
Голландія	24,9	6,6	25,8
Греція	10,3	4,8	46,8
Данія	54,5	3,3	33,1
Ірландія	32,0	6,8	40,2
Ісландія	26,6	3,0	50,0
Іспанія	23,7	6,4	28,5
Канада	41,0	7,1	14,2
Люксембург	21,9	12,8	27,8
Норвегія	25,1	7,1	37,1
Португалія	20,0	8,2	43,0
США	36,2	7,0	7,3
Фінляндія	40,2	2,6	31,5
Франція	13,8	3,4	26,8
Швейцарія	34,4	6,3	16,9
Швеція	36,0	2,4	26,4
Японія	25,1	20,3	5,1
У середньому	31,4	6,6	28,3

Джерело: Нікітін С., Нікітін А., Степанова М. Податкові пільги, що стимулюють підприємницьку діяльність у розвинутих країнах Заходу // Світова економіка і міжнародні відносини. – 2000. – №11. – С. 50.

У розвинутих країнах частка податку на прибуток у сукупних податкових надходженнях становила в середньому 7 %, частка індивідуального прибуткового податку – 31%, основних непрямих податків (податок на додану вартість і податок з продажу) – 28%. Дисперсія цих податків така: частка непрямих податків у податкових надходженнях розвинутих країн коливається у межах 20–50 % за винятком Японії, США і Канади, де вони становлять близько 10 %. Прибутковий податок на доходи фізичних осіб становить 10–54 % у податкових надходженнях, що стало наслідком стійкого зростання життєвого рівня населення в розвинутих країнах. Разом з тим податок на прибуток у доходах держави не перевищує 10 % за винятком Японії (близько 20 %) та Люксембургу (близько 13 %).

Вважаємо, що наведена структура податків у країнах з розвинутою ринковою економікою відбиває таке бачення впливу податків на інвестиційну діяльність та загальне економічне зростання:

- податок на прибуток є дієвим інструментом регулювання ділової активності в країні та стимулювання її інвестиційної діяльності;
- прибутковий податок на доходи фізичних осіб відіграє в основному фіскальну роль в економіці. Загальноекономічне зростання в країні зумовлює збільшення доходів населення і, відповідно, зменшення частки податків у цих доходах. Внаслідок загальноекономічного зростання у населення навіть після сплати прямих податків залишається достатньо коштів для споживання та накопичення;
- непрямі податки відіграють в основному фіскальну роль, хоча по суті вони є податками на споживання, але, як зазначалося вище, у зв'язку із зростанням доходів населення розвинутих країн та їх загальноекономічним зростанням непрямі податки не є суттєвою перешкодою для зростання споживання та накопичення населенням.

В Україні для формування ефективної податкової системи важливим є вивчення досвіду країн з розвинутою ринковою економікою щодо оптимізації структури податків, ставок, кількості та якості податкових пільг, удосконалення бази оподаткування. Останніми роками у податкову систему України внесено ряд принципових змін, що враховують тенденції, які склалися у світовій практиці оподаткування.

Аналіз зведеного бюджету України за 1997–2003 рр. свідчить, що основним джерелом доходу був податок на додану вартість, друге місце належало податку на прибуток підприємств. Спостерігається тенденція збільшення ролі прибуткового податку з доходів фізичних осіб і одночасного зменшення часток податку на прибуток та ПДВ (див. табл. 1).

На початку 2000-х рр. податок на прибуток у зведеному бюджеті України становив 17,5%, податок на доходи фізичних осіб – 14,5%, а непрямі податки (ПДВ та акцизи) – 27,7%.

Як показує світовий досвід, важливим механізмом податкового впливу на обсяг інвестиційних ресурсів та їх дохідність і ризик є ставки податків.

Порівнюючи податкові ставки у різних країнах, можна дійти висновку, що Україна належить до країн з помірним рівнем податкових ставок (табл. 3).

Максимальні ставки основних податків у різних країнах *, %

Країна	Податок на прибуток підприємств	Прибутковий податок з громадян	Відрахування до соціальних фондів (роботодавців, працівників)	Податок на додану вартість
Франція	42	56,8	56,3	19,6
Німеччина	45	53	38,2	16
Норвегія	21	37,5	24,5	23
Великобританія	33	40	15,6	18
Австрія	34	50	41,8	20
Швеція	28	50	32,3	25
Іспанія	35	56	38,7	16
Італія	53	51	57,9	20
Україна	25**	13**	39,6	20
Канада	29	31	14,8	7
Японія	38	50	31,5	3
Австралія	36	47	0	32

* Складено за даними OECD Economic Department Working Papers. – № 31. – 2001.

**Нові ставки податків введені в дію з 1 січня 2004 р., до цього періоду діяли ставки з оподаткування податком на прибуток підприємств – 30%, прибутковим податком з громадян – 40%.

Вважаємо, що рівень податкових ставок є важливим, але не визначальним чинником інвестиційної діяльності. Тому такі країни, як Нідерланди, Швеція, Данія, відомі своїм високим рівнем оподаткування, не відчують браку інвестицій.

Рівень податкових ставок при аналізі їх впливу на інвестиції слід розглядати лише у контексті всієї низки механізмів податкової політики, що впливають на ризик і дохідність інвестицій, а також обсяги потенційних інвестиційних ресурсів. Можлива ситуація, коли при досить помірних податкових ставках інвестиційна діяльність є недостатньою, оскільки інші механізми (база оподаткування, непередбачуваність податкового законодавства тощо) суттєво підвищують ризик інвестування, зменшують дохідність інвестицій, а також можливості нарощування інвестиційних коштів.

Реалізація функції податків, спрямованої на стимулювання виробництва та інвестиційних процесів, у різних країнах може базуватися на двох протилежних принципах. До 70-х рр. ХХ ст. використовувалися високі, диференційовані податкові ставки у поєднанні з численними цільовими пільгами, які значно зменшували базу оподаткування залежно від галузей економіки і державних пріоритетів їх розвитку. Це давало змогу регулювати структурні зміни економіки, зростання виробництва, нагромадження й інвестиції. Пізніше за пропозицією теоретиків “економіки пропозиції” поступове зниження податкових ставок супроводжувалося обмеженням і помірним використанням пільг з метою розширення бази оподаткування та забезпечення необхідного рівня податкових надходжень

до бюджету. Така податкова політика мотивувалася необхідністю нейтральності оподаткування і невтручання держави в економіку¹.

У світовій практиці інвестиції в реальні активи здійснюються двома суб'єктами економічних відносин: насамперед компаніями реального сектора і вже потім – домашніми господарствами².

В Україні спостерігається аналогічна тенденція. Секторна структура валової доданої вартості за видами економічної діяльності свідчить, що трохи більше 66 % цієї вартості створено у реальному секторі; частка домашніх господарств становить близько 19 %, державного сектора – 14 %, фінансового сектора – 1 % (рис. 2).

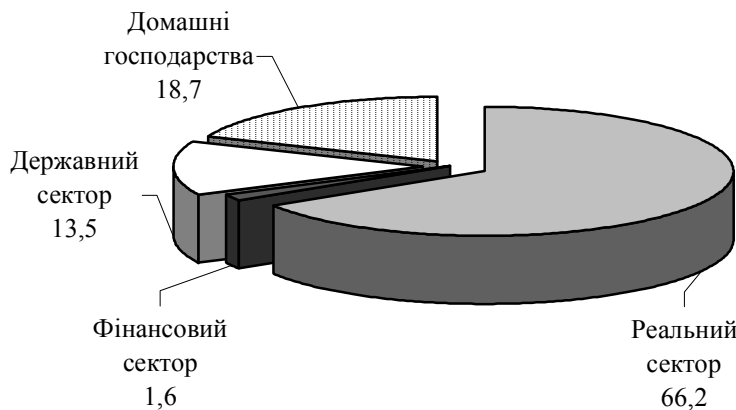

Рис. 2. Секторна структура валової доданої вартості за видами економічної діяльності в Україні у 2002 р., %

Складено за даними Послання Президента України до Верховної Ради України. – 2004. – С. 212.

Така структура інвестицій за суб'єктами їх здійснення ще раз підтверджує важливість механізму оподаткування податком на прибуток підприємств для регулювання інвестиційної діяльності в Україні.

Отже, податок на прибуток підприємств впливає на обсяги нерозподіленого прибутку підприємств реального та фінансового секторів, значною мірою визначаючи обсяги ресурсів, що можуть бути інвестовані ними, а також величину доходності та ступінь ризикованості інвестицій.

Внаслідок реформ у багатьох економічно розвинутих країнах були істотно знижені ставки прямих податків і дещо скорочена система пільг. Незважаючи на тенденцію обмеження податкових пільг, значення їх достатньо вагоме. Адже, як свідчить практика економічно розвинутих країн, за рахунок встановлення різноманітних податкових механізмів (надання податкових пільг, привілеїв, застосування податкового інвестиційного кредиту) можна залучати інвестиції. Саме тому у цих країнах зберігається значна система пільг при оподаткуванні прибутку підприємств, що забезпечує ефективне функціонування механізму податкового стимулювання інвестицій.

Масштаби застосування податкових пільг в економіці високорозвинутих країн досить значні. “Так, у США загальна сума податку на прибуток корпорацій приблизно дорівнює сумі наданих податкових пільг (це більше 100 млрд дол.). При цьому частка неоподаткованого прибутку корпорацій за кордоном становить 40–60 %”.³

Узагальнення зарубіжного досвіду дає змогу дійти висновку, що в ході проведених податкових реформ у країнах з розвинутою ринковою економікою здійснювалися заходи з упорядкування податкових пільг через їх обмеження з метою набуття податковими системами принципів нейтральності та соціальної справедливості. При цьому система податкових пільг у таких країнах збережена і, незважаючи на їх суттєві відмінності та розмаїття в різних країнах, їх основна частина спрямована на стимулювання інвестиційної та науково-дослідної діяльності.

Для України, де надзвичайно гостро постає проблема збільшення інвестицій, актуальним є завдання залучення доходів населення в інвестиційні процеси.

До початку 90-х рр. ХХ ст. у вітчизняній економічній літературі приділялося мало уваги економічній доцільності капіталізації доходів населення. Після набуття Україною незалежності у процесі реформування економіки країни почав створюватися інститут приватної власності як основа ринкових відносин. Але разом з тим спостерігалось стрімке знецінення заощаджень населення на рахунках у банках. Це свідчило про нехтування державою ролі приватних заощаджень у цей період.

Вклади приватних осіб у багатьох країнах з розвинутою ринковою економікою давно вважаються найбільш стабільним джерелом фінансування. Більше того, трансформація заощаджень населення в домінуюче джерело кредитних ресурсів розглядається одним із індикаторів зрілості товарно-грошових відносин.

Аналіз структури грошових витрат та заощаджень населення України у 1995–2003 рр. свідчить, що трохи більше 90 % своїх доходів населення спрямовує на придбання необхідних для життя товарів та послуг і сплату непрямих податків, до того ж 6,43% – на сплату поточних податків та трансфертів і лише 3,38% – на нагромадження нефінансових та фінансових активів (табл. 4).

Таким чином, можна стверджувати, що зменшення непрямих податків (ПДВ, акцизи, мито) могло б скоротити частку витрат на придбання товарів та послуг. Якщо уявити, що ставка ПДВ зменшиться з 20 до 17%, то частка витрат населення на придбання товарів та послуг зменшиться приблизно на 2% і становитиме 88%.

Останніми роками спостерігається тенденція до зниження витрат на придбання товарів та послуг. Якщо у 1995–1999 рр. населення витрачало більше 90% своїх доходів на придбання товарів та послуг, то, починаючи з 2000 р., дані витрати почали зменшуватися. Але водночас з 2000 р. почали збільшуватися витрати населення на сплату податків та інших поточних трансфертів.

Таблиця 4

Структура грошових витрат і заощаджень населення, %

Грошові витрати і заощадження	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Всього	100	100	100	100	100	100	100	100	100
з них:									
придбання товарів та послуг (у т.ч. акцизи, ПДВ, мито)	92,8	93,2	91,5	92,5	92,8	90,0	88,6	83,0	86,0
доходи від власності (сплачені)	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,4
поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	5,2	5,7	5,9	6,0	6,0	6,6	7,0	7,6	7,9
нагромадження нефінансових активів	1,5	0,6	2,1	1,1	0,2	2,4	2,2	1,3	1,3
приріст фінансових активів	0,4	0,4	0,4	0,3	0,9	0,9	2,1	7,9	4,4

* Розраховано за даними Послання Президента України до Верховної Ради України. – 2004. – С. 408.

Після кризи 1998 р. зміни у структурі заощаджень населення можна охарактеризувати таким чином. З одного боку, внаслідок зростання інфляції до грудня 1998 р. більш ніж на 60% знизилася купівельна спроможність національної валюти. Одночасно зросла купівельна спроможність готівкової іноземної валюти. На фоні цього продовжувала зростати недовіра населення до фінансової системи та тенденція до збільшення готівкового обігу. Це свідчило про відсутність макроекономічних умов для трансформації накопичених заощаджень в інвестиційні ресурси. У той же час спостерігався відтік інвестицій з реального сектора та їх збільшення у фінансовому секторі.

Невелика частка заощаджень населення свідчить про гостру необхідність і доцільність створення надійної системи державних гарантій та оптимальної системи оподаткування доходів громадян.

За результатами дослідження можна дійти таких висновків:

По-перше, обсяги ресурсів, що можуть бути інвестовані в економіку, а також дохідність та ризик інвестицій значною мірою залежать від характеру податкової політики.

По-друге, аналіз структури податків у країнах з розвинутою ринковою економікою свідчить, що податок на прибуток є дієвим інструментом регулювання ділової активності в країні та стимулювання її інвестиційної діяльності; прибутковий податок на доходи фізичних осіб та непрямі податки відіграють в основному фіскальну роль.

По-третє, важливим механізмом податкового впливу на обсяг інвестиційних ресурсів та їх дохідність і ризик є ставки податків. Рівень по-

даткових ставок є важливим, але не визначальним чинником інвестиційної діяльності. Адже Україна належить до країн з помірним рівнем податкових ставок, проте їй бракує інвестицій.

По-четверте, світова практика доводить, що основними інвесторами в реальні активи є компанії реального сектора та домашні господарства. В Україні спостерігається аналогічна тенденція.

По-п'яте, важливим джерелом інвестиційних ресурсів є заощадження домашніх господарств. Починаючи з 2000 р., витрати населення на придбання товарів і послуг почали зменшуватися, а тому збільшуються його заощадження.

---

¹ *Никитин С., Глазова Е., Степанова М.* Изменения в системе налогообложения // *Мировая экономика и международные отношения.* – 1999. – № 8. – С. 39.

² *Суторміна В.М.* Фінанси зарубіжних корпорацій: Підручн. – К.: КНЕУ, 2004. – С. 436.

³ *Бобылов Ю.А.* Российская отраслевая наука и налоговая политика // *Финансы.* – 1998. – №7. – С.24.